

REFLEXEN VAN HOLLANDSCHE
EXPANSIE IN DE HUIDIGE NEDER-
LANDSCHE DIALECTEN

DOOR

G. G. KLOEKE

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 61, SERIE A, N°. 1

AMSTERDAM — 1926

Bibliothèque Maison de l'Orient

150023

REFLEXEN VAN HOLLANDSCHE EXPANSIE IN DE HUIDIGE NEDERLANDSCHE DIALECTEN

(MET EEN KAARTJE)

DOOR G. G. KLOEKE

Onder de vele interessante kwesties, die de moderne dialectwetenschap aan de orde heeft gesteld, komt in den allerlaatsten tijd een uiterst belangrijk probleem de algemeene aandacht vragen, een probleem, dat in zóó nauw verband staat met onze sociale opvattingen, dat het recht heeft op de volle aandacht, niet alleen van den linguïst-in-engeren-zin maar van allen, die belangstelling voor geestes- en cultuurgeschiedenis hebben. Het is deze vraag: geven in de taalontwikkeling, zooals wij die tot dusver hebben kunnen waarnemen, de *ἄριστοι* den toon aan, of is het veeleer de „massa”, die van onderen op, dank zij haar numerieke meerderheid, langzaam maar zeker haar „phonetische” veranderingen weet door te zetten? Daarmede hangt dan onmiddellijk samen het niet minder gewichtige vraagstuk van de verhouding der dialecten tot de algemeen-beschaafde taal: zijn de dialecten inderdaad met in 't wild groeiende planten te vergelijken, of bepalen de cultuurcentra de tendentie in de dialectontwikkeling?

In het begin dezer eeuw werd bijkans als vaststaand aangenomen, dat de taalverandering van onderen op, bij meerderheid van stemmen plaats had; ja, ik geloof dat men mag aannemen, dat tal van taalgeleerden over 't geheel genomen nog op dat standpunt staan, ook al formuleeren ze hun opvattingen niet zoo extreem als H. Schröder het deed, toen

hij beweerde, dat „die 'natürliche' Sprechweise der Unterschicht meistens auch die Zukunftssprache der Oberschicht ist”.¹⁾ Een zoodanige taalbeschouwing getuigt in den grond van de zaak van een zoo zwartgalligen kijk op de expansieve kracht der beschaving, dat men aan allen vooruitgang zou wanhopen... wanneer deze pessimistische conclusie ten opzichte van de taalontwikkeling niet ten eenen male in strijd was met de begrippen, die wij omtrent de verspreiding van andere cultureele waarden hebben.

Lijnrecht in strijd is deze opvatting ook met de ontwikkelingen, die wij in de moderne dialecten kunnen waarnemen. Uit recente onderzoekingen op dialectgeographisch gebied blijkt steeds weer, dat de brandpunten der cultuur hun vernieuwingen op taalgebied golfsgewijze over het omringende land uitzenden — wat een geheel nieuw licht werpt op de niet door de „beschaving” aangevreten volkstaal, waarvan het autochthone karakter en de hooge eerbiedwaardige ouderdom schier als vaststaande feiten werden aanvaard. Dit axioma van den „ouderdom” der dialecten heeft ten gevolge gehad, dat men aan dialect-„ontwikkeling” (wèl desnoods „bederf”) na de Middeleeuwen zoo goed als nooit heeft gedacht. De sporen van Chronos, voorzoover ze van vóór 1500 dateerden, waren eerbiedwaardig en loffelijk, die van na 1500 „teekenen van verval”, en komen we eerst aan den nieuwsten tijd, dan wil er aan de verzuchtingen omtrent de „ontaarding” der dialecten geen einde komen — een opmerkelijke discontinuïteit in de ontwikkeling, die op zich zelf al weinig kan pleiten voor de juistheid van den veronderstelden gang van zaken.

Onze sympathie voor het eigene en individueele mag ons de juiste verhoudingen niet uit het oog doen verliezen. Onze dialecten hebben naast veel eigens toch onnoemelijk veel meer gemeenschappelijks, waarachter onze gemeenschappelijke

¹⁾ *Germ. Rom. Mon.*, IX (1921), blz. 19.

beschaving staat, de gemeenschappelijke cultureele „stroomingen”, waaraan ons geheele gebied onderworpen is geweest en nog altijd blijft; de „stroom” dringt, zij het soms langzaam, tot in alle uithoeken door en het is bezwaarlijk aan te nemen, dat een of andere streek zich op den duur aan den invloed eener door de autochthonen als meerwaardig beschouwde cultuur zou kunnen onttrekken.

Nadat ik deze opvatting aan het voorbeeld onzer diminutiva had trachten te illustreeren ¹⁾, werd de juistheid ervan door een onzer bekende Neerlandici, W. de Vries, om principiele redenen betwijfeld. De Vries acht het ondenkbaar, dat b. v. het Hollandsch invloed zou hebben gehad op de volkstaal van streken, die niet nauw met Holland in aanraking waren. Dan immers „is in de taalgeschiedenis mogelijk, wat men voor onmogelijk placht te houden, en dan zal men veel, wat altijd gegolden heeft voor inheemse ontwikkeling, voor „uitstraling” van 'n kultuurcentrum kunnen verklaren” ²⁾. Wel mag het dus van belang worden geacht om deze kwestie eens nauwkeurig onder de oogen te zien en te onderzoeken, of er inderdaad met zekerheid taalkundige ontwikkelingen zijn aan te wijzen, die van ons cultuurcentrum naar de omliggende provinciën zijn „uitgestraald”. Wij willen dat thans aan de hand van een concreet voorbeeld trachten na te gaan.

Daartoe heb ik de dialectgeographische verspreiding van één enkel woord — het woord *muis* — op de kaart weergegeven. We kunnen daarop duidelijk drieërlei gebied onderscheiden: 1o. een blauw gebied, waar het woord als 'mus' (of 'mūs') ³⁾ wordt uitgesproken, 2o. een reeks van groote en kleine stukken (alle roodgekleurd) waar 'mūs' (of 'mūs') gezegd wordt en ten slotte 3o. een wit gebied, waar de *ui*

¹⁾ *Zeitschrift für deutsche Mundarten*, 1923, blz. 217—231.

²⁾ *Tijdschr.*, XLIV (1925), blz. 24.

³⁾ Phonetische transcriptie wordt tusschen ' ' geplaatst; 'u' is de vocaal van *hoed*, 'ū' die van *Truus*.

van *muis* in ontelbare diphthongische en monophthongische variaties voorkomt, met de beperking echter dat de 'ü' of 'u' er nimmer gehoord wordt. Laat mij eraan toevoegen, dat ik het groote blauwe 'mus'-gebied en de onmiddellijk daarbij aansluitende stukken met 'müs'-uitspraak voor verreweg het grootste gedeelte persoonlijk bezocht heb, zoodat ik voor de nauwkeurigheid der getrokken lijnen — met name in Groningen, Drente, Overijssel, Gelderland en Rijnland — vrijwel van plaats tot plaats kan instaan¹⁾. (Voor het overige gebied beschik ik over zeer omvangrijk schriftelijk materiaal). Waarom ik hier naar een, tot in 't futiele doorgevoerde, nauwkeurigheid heb gestreefd, zal U hoop ik in den loop van mijn voordracht blijken. Het zou mij namelijk niet verwonderen, wanneer U het *parturiunt montes, nascetur ridiculus mus* reeds op de lippen zweefde en menigeen zal zich afvragen, waar het heen moet, als een linguïstische studie over één woord reeds jarenlange studie vergt. Ik wil echter deze linguïstische bijzonderheid slechts als uitgangspunt kiezen voor een studie van cultuur-historischen aard. De vocaal-ontwikkeling, die wij in het woord *muis* waarnemen, vertoont een duidelijk parallelisme met de ontwikkeling van een groote reeks andere woorden met oude *û*. En verder kan dit woord als typisch voorbeeld voor „de” diphthongering gelden: over 't geheel genomen kunnen wij aannemen dat het gebied waar „de” oude *i* en „de” oude *û* diphthongisch worden uitgesproken, samenvalt met het witte *muis*-gebied, dat we dus kortweg als „het” diphthongeringsgebied kunnen bestempelen. Aan het slot van onze voordracht zal blijken, dat we juist deze diphthongering onzer *i* en *û* als een der meest karakteristieke kenmerken van ons modern Nederlandsch moeten beschouwen. Dit ontstaan van tweeklanken hangt m. i. ten nauwste samen met een

---

¹⁾ . . . zooals voor het ontbreken van drukfouten in een gecorrigeerde drukproef . . . .

bijzondere „draai” in de taalontwikkeling, waarvan wij de duidelijke sporen vooral sinds het einde der 16de eeuw kunnen waarnemen. M. i. moeten we aannemen, dat deze omwenteling op taalgebied samenhangt met de geheel nieuwe oriëntering onzer cultuur, die met name sinds het uitbreken van den 80-jarigen oorlog ten onzent valt te constateeren.

Met onze kaart voor oogen willen wij thans trachten te onderzoeken of wij wellicht een verklaring voor de wonderlijke bontheid der kaart kunnen vinden. Opvallend is allereerst de eigenaardige toestand in Friesland, waar we op den blauwen achtergrond van het platteland de steden en havenplaatsen telkens als roode vlekken wedervinden. Merkw aardig echter is het, dat het Bilt, een streek, die zooals men weet, geen Friesch maar Hollandsch spreekt, ook de 'ü'-uitspraak heeft. Zou de 'ü'-uitspraak hier dus aan Hollandschen invloed te danken kunnen zijn? Die vraag, voor ons onderzoek van zoo groote beteekenis, scheen mij een nadere bestudeering wel waard, en ik heb dan ook getracht mij van deze Hollandsche „kolonisatie”, elken historicus welbekend, een beeld te vormen. Het komt me voor, dat de voorstelling van zaken, die Johan Winkler in zijn *Dialecticon* geeft, vrijwel algemeen is aanvaard. Beschouwen we echter de kern van diens betoog, dan is die eenvoudig deze: de taal van het Bilt is vrijwel Hollandsch, althans niet Boerenfriesch, dus bestaat ook de bevolking uit niet-Friezen, d.w.z. Hollanders. Het axioma, dat verschillende ras- of stam-elementen in een bepaalde volksgemeenschap altijd een evenredige hoeveelheid taalelementen moeten te voorschijn roepen, resp. achterlaten, wordt trouwens ten onzent niet alleen door Winkler maar ook door de academisch geschoolde taalgeleerden van zijn tijd grif aanvaard. Men vergete daarbij niet dat de taal een product der geesten is en niet der lichamen.

Het is niet aan te bevelen om de wetten der somatische anthropologie zoo maar toepasselijk te verklaren op een

zoo bij uitstek geestelijke uiting van den mensch als de taal. De „taalvermenging” gaat niet aldus in haar werk: 40 % Friezen + 60 % Hollanders geven in de taal van volgende geslachten 40 % Friesche en 60 % Hollandsche taalelementen. We hebben hier in werkelijkheid te doen met een hoogst gecompliceerd proces, waarvan de wetten nog niet ten volle zijn nagespeurd. Bij de bestudeering van dergelijke „taalvermengingen” moet er degelijk op worden gelet, dat de resultaten van taalonderzoek en geschiedvorsching (respectievelijk plaatsnamenonderzoek, folklore, enz.) zoo lang mogelijk gescheiden worden gehouden. De taalkundige redeneering zij in zich zelf sluitend en evenzoo neme de geschiedvorsching de resultaten der taalwetenschap eerst dan over, wanneer ze kloppen met het historisch betoog. Ik acht een woord van waarschuwing op zijn plaats tegen een methode, waarbij maar steeds weer taalkundige conclusies van verstrekkenden aard worden getrokken uit weinige losse historische, toponymische of in 't algemeen niet-linguistische gegevens. Men doet, alsof men een probleem reeds heeft opgelost, dat in werkelijkheid nog niet eens zuiver is gesteld. Men meent de dialecten in vogelvlucht te kunnen overzien en ze als schaaakstukken op het dialectgeographische schaaakbord te kunnen hanteeren en men beseft daarbij in de verste verte niet, hoeveel we van de dialecten niet weten. We bezitten nog niet eens een zuiver objectieve dialectkaart van één enkel verschijnsel over het geheele Nederlandsche taalgebied en toch meent men te weten, hoe „de dialecten” zich verplaatsen, uitbreiden en „vermengen”.

Wat nu het Bilt betreft, mijn bestek gedooft niet, dat ik hier van mijn onderzoekingen uitvoerig rekenschap geef; dat er sinds het begin der 16de eeuw Hollanders heen zijn gegaan, is zeker, maar ik ben tot de overtuiging gekomen (meer in 't bijzonder op grond van een bestudeering der 16de-eeuwsche Biltsehe eigennamen), dat de historici — wanneer ze niet bij voorbaat beïnvloed waren door het feit, dat hier een

Hollandsch dialect gesproken wordt — op zijn hoogst tot de conclusie hadden kunnen komen, dat een gering percentage van de huidige Biltkers van 16de-eeuwsche Hollanders afstamt. Ik heb uit mijn studie ten minste geen andere overtuiging kunnen krijgen, dan dat het Friesche element altijd in de meerderheid is geweest. Wel echter is mij gebleken, dat onder de aanzienlijken een groot aantal Hollanders werd aangetroffen.

Willen we het Biltche dialect kort karakteriseeren, dan zouden we komen tot de formule: Hollandsch in Frieschen mond. In principe wijkt dat niet af van het Stadsfriesch, dat, zooals wij thans zullen zien, eveneens is te beschouwen als een poging van aristocratische of aristocratisch-doende Friezen om Nederlandsch, resp. Hollandsch te spreken.

Wat is eigenlijk Stadsfriesch? Het antwoord dat elk rechtgeaarde Fries op deze vraag zal geven, zal niet bepaald gunstig luiden: een sterk met Friesche woorden en klanken doorspekt en „verbasterd” Hollandsch, een „mengelmoes”, waarin wellicht ook heel wat „Saksisch” voorkomt, een taaltje in allen gevalle zonder orde en regelmaat. Deze geringe appreciatie is wel de hoofdoorzaak geweest, dat nimmer een poging is gedaan, om het Stadsfriesch aan een nader wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen, of de geschiedenis van zijn ontstaan in bijzonderheden na te gaan¹⁾. Mij persoonlijk schijnt het toe, dat de factoren voor het ontstaan dezer stedelijke taal sinds het begin der 16de eeuw aanwezig waren.

Toen Friesland in 1524 voor goed Bourgondisch was geworden, beteekende dat een afwending van het Oosten en een definitieve oriëntering naar Dietschen en aldra uitsluitend Hollandschen kant. Mèt de Bourgondische regeering doen ook de voortreffelijke Bourgondische ambtenaren²⁾ hun intree

---

¹⁾ Opmerkingen van waarde vindt men bij J. Winkler in *De Taalgids* IX (1867), blz. 210—226, en *Algem. Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, I, blz. 461 v.

²⁾ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, I^o, blz. 543 v.

en het is aan te nemen, dat in deze jaren de periode van toenemende ver-Dietsching en welhaast dat langzaam maar zeker verloopende proces van ver-Hollandsching is begonnen, dat — met name voor zoover het 't platte land aangaat — zelfs in onze dagen bij lange na niet is voltrokken. Wel is de taal der Friesche steden sterk ver-Hollandscht, maar het Boerenfriesch is nog in hoofdzaak gaaf gebleven.

We kunnen voorloopig nog niet aan de hand van talrijke bronnen en met behulp van zorgvuldig aangelegde statistieken van jaar tot jaar een beeld van den taalstrijd ontwerpen, aan den anderen kant echter bezitten we een belangrijke verzameling van oorkonden, waaruit toch wel vrij stellige conclusies vallen te trekken. Ik bedoel de *Oorkonden der Geschiedenis van het Sint-Anthony-Gasthuis te Leeuwarden uit de 15de en 16de eeuw*¹⁾.

Deze verzameling van oorkonden is eenig in haar soort, doordat ze betrekking hebben op een eng Leeuwarder milieu, waarvan ze de geschiedenis gedurende twee eeuwen weerspiegelen. Me dunkt, het is niet al te stoutmoedig, wanneer we uit de taal dezer oorkonden eenige algemeene conclusies trekken aangaande de taal, waarvan „men” zich in den loop dezer twee eeuwen in werkelijkheid heeft bediend. Wanneer ik spreek van „men”, dan bedoel ik daarmee natuurlijk de kringen, waartoe de voogden van het gasthuis en hun standgenooten behoorden. Het ligt voor de hand om aan te nemen, dat dit over 't algemeen oud-ingeseten Friezen van aanzienlijken huize geweest zijn.

Gaan we nu de bovengenoemde oorkonden na, dan blijkt het, dat in de periode 1406—1450 van de 16 oorkonden slechts één niet in het Friesch is opgesteld. Van 1450—1500 zijn van de 74 oorkonden nog altijd 66 Friesch; daarbij moet er de aandacht op worden gevestigd, dat de zeven

---

¹⁾ Door de voogden dezer stichting naar de oorspronkelijke bescheiden uitgegeven. Deel I (1406—1562), Deel II (1562—1600).

niet-Friesche oorkonden geen van alle betrekking hebben op transacties, verhandelingen of correspondentie van Friezen met Friezen: blijkbaar zijn er steeds „Buitenlanders” bij betrokken.

In de periode 1500—1525 zijn van de 36 oorkonden twee in het Latijn en nog slechts zes in het Nederlandsch opgesteld. Na 1525 (Friesland is immers thans Bourgondisch) daalt het percentage der Friesch geschreven oorkonden aanzienlijk. Van 1526—1550 zijn van de 39 oorkonden slechts zes in het Friesch gesteld. Die van 1541 is tevens de laatste, die in het Friesch geschreven is.

Uit dezen stand van zaken mag men dus gevoegelijk besluiten, dat het Friesch als administratieve verkeerstaal in het midden der 16de eeuw voorgoed heeft afgedaan en plaats heeft gemaakt voor een lichtelijk Oostersch gekleurd Nederlandsch. Van grooten invloed moet hierbij ook het geweldige toenemen der boekenproductie geweest zijn, terwijl zich geen Friesche drukkerstaal kon ontwikkelen, daar er vermoedelijk vóór 1570 in Friesland geen drukkerij heeft bestaan¹⁾.

Als we thans de vraag stellen, hoe het komt, dat in het Stadsfriesch de oude 'u'-uitspraak der oudgerm. *ū* heeft plaats gemaakt voor een 'ü'-uitspraak en wanneer deze verandering heeft plaats gegrepen, dan moeten we na de voorafgaande uiteenzettingen tot de conclusie komen, dat deze „Umlaut” door het veldwinnen eener vreemde cultuur is veroorzaakt, m. a. w. aan Dietschen en later meer in 't bijzonder Hollandschen invloed te danken is, en dat we het begin der 'u' > 'ü'-ontwikkeling in de 16de eeuw — iets later wellicht dan in het Bilt — hebben te zoeken. Daarbij moeten we dus uitgaan van het feit, dat het Friesch van vóór den tachtigjarigen oorlog nog niet aan dien sterken invloed van het Hollandsch kan hebben bloot gestaan, die zich tegen het einde der zestiende eeuw zoo buitengewoon krachtig heeft doen gevoelen — wat

---

¹⁾ W. Eekhoff, *Beknopte Geschiedenis van Friesland*, blz. 159.

dus de veronderstelling inhoudt, dat de 'û'-uitspraak in de eerste helft der 16de eeuw in Friesland nog niet algemeen gebruikelijk geweest moet zijn.

Dat deze veronderstelling juist is, bleek mij reeds uit een kleine steekproef. We zijn in het gelukkige bezit van twee verzamelingen *Friesche Rijmspreuken* door Reyner Bogerman vóór 1542, resp. 1551 vervaardigd¹⁾, waaruit interessante gevolgtrekkingen zijn te maken met betrekking tot de toenmalige uitspraak der oude *û*. We zien deze *û* geregeld als *u* weergegeven, wat geheel klopt met de schrijfwijze voor de 'u'-klank in het Friesche wb. (die ik er niet-gecursiveerd tusschen haakjes achtervoeg):

biglurie (glûrje), *brucke* (brûke), *bulle* (bûl), *bute* (bûte), *durie* (dûrje), *lucke* (lûke), *mulle* of *mule* (mûle), *schulle* (skûlje), *strucke* (strûk, strûke), *sughe* (sûgje), *pulle* (pûlje).

Daarnaast zien we echter het woord *ruter*, *rutter*²⁾, dat thans in het Friesch *ruter* met 'û' luidt; blijkens het Friesch wb. bestaat de oude *û* nog in *rûtersêd* „matig verzadigd, zóó, dat men dadelijk na den maaltijd zonder hinder te paard kan rijden“. Verder gebruikt Bogerman *tule* (= spotten), waarvoor thans *tule* met 'û' gebruikt wordt, terwijl *tûle* verouderd is.

We kunnen uit deze voorbeelden m. i. als zeker aannemen, dat de *u* bij Bogerman als 'u' werd uitgesproken. Bewijzend is hier ook de schrijfwijze *urmete* (= overmatig), waar de Friezen thans *oer-* schrijven. De vorm *cuccuc* (= koekoek) doet hier trouwens de deur dicht.

Wanneer Bogerman dus *us* (= ons) *ut* of *uth*, *uterlike*, *uterste*, *uthleen* schrijft, dan zijn deze *u*'s als 'u' op te vatten (het Friesche wb. geeft: *ús*, *út*, *uterlyk*, *uterst*, *útliene*, alle met 'û').

¹⁾ T. J. de Boer, *Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken (De Vrije Fries, XIX (1900), blz. 207 - 279)*.

²⁾ Op blz. 226 geeft de Boer éénmaal *rûtter*, de eenige keer, dat een dergelijk accent in den tekst voorkomt.

Ook de *uy* wordt bij B. als 'u' gesproken, blijkens *buyck* (bûk), *guyl* (gûl), *cruyd* of *cruyt* (krûd), *onkruyt* (onkrûd). Hierbij hoort dus ook *huys*, dat thans ook als 'hûs' wordt uitgesproken, maar dat in talrijke composita (zie Friesch wb.) reeds door het Hollandsche 'hûs' verdrongen is.

De woorden *buuck* (bûk), *luud* (lûd) bewijzen dat ook de *uu* als 'u' is op te vatten. Daarop wijst trouwens ook het herhaalde *wr*, nieuwfri. *oer* (= over). De conclusie ligt dus voor de hand, dat ook *ws*, gen. *wzer* (ús) en *wth* (út) met 'u' werden uitgesproken. Bewijzend is hier m.i. het rijm op blz. 245 van *wth* met *druth* (= trouw vriend, vgl. ohd. *trût*).

Uit dezen stand van zaken bij Bogerman mogen we veilig concludeeren, dat de 'û' als representant van oudgerm. *û* vóór 1551 nog niet in Friesland inheemsch was. Na dien tijd en met name tijdens den 80-jarigen oorlog moet de 'û' onder invloed der steeds sterker wordende Hollandsche penetratie in de mode gekomen zijn. De vastzetting der 'û' in het Bilt en de steden wijst ten duidelijkste op Hollandschen import. „Hollandsch”, dat wilde in dit geval zeggen: fijner en beschaafder, en het is wel opmerkelijk, dat de 'û' voor elken Boerenfries met heerige allures nog altijd een deftiger cachet heeft dan de 'u'. Dat de 'û' eens beschaafd Hollandsch geweest moet zijn, weet niemand meer, maar de oude traditie van deftigheid is gebleven. Dat geldt trouwens niet alleen voor Friesland, maar voor het geheele 'mus'-gebied. „Sommigen, die niet geheel plat wenschen te spreken, vervangen elke *u* door *û*”, aldus zegt W. de Vries met betrekking tot Noordhorn¹⁾ en wat later laat hij er op volgen: „Wie in Groningen, Friesland of Drente ten halve de gemeenlandsche taal spreekt, pleegt elke nld. *ui* door *û* of *ü* te vervangen”²⁾. Op grond van mijn jarenlange excursies door onze oostelijke provinciën kan ik trouwens verzekeren, dat in het geheele

¹⁾ W. de Vries, *Het vocalisme van den tongval van Noordhorn*, blz. 44.

²⁾ T. a. p., blz. 45.

'mus'-gebied de 'ü' voor oudgerm. *ū* een klank is, die ieder dialect-spreker gebruikt, wanneer hij zich wat netjes wil voordoen. In Friesland werd het zulk een „rage”, om de 'u' door 'ü' te vervangen, dat het al spoedig tot ontsporingen kwam, zoogenaamde hypercorrecte vormen, die van groote waarde zijn voor de bepaling van de tendenties in de taalontwikkeling. Zoo zegt men in Leeuwarden zelfs ook *skünen* en *füten* voor *schoenen* en *voeten*. Aan eenzelfde streven heeft ook de vorm *redüten* haar ontstaan te danken, die men in de laatste jaren te Groningen kan hooren ter aanduiding van de zuidelijk van de stad aangelegde veldverschansingen of *redouten*.

Dat alles kan geen toeval zijn. Combineeren we de eenigszins deftige appreciatie van de 'ü' met de dialectgeographische verspreiding, dan komen we tot de conclusie, dat de invloed van een als meerwaardig beschouwde, expansievere cultuur hieraan ten grondslag moet liggen. En dat deze cultuur de Hollandsche is, kan dan toch niet meer betwijfeld worden.

De kwestie, hoe deze Hollandsche invloed zich in onze oostelijke dialecten weerspiegelt, heeft mij langen tijd bezig gehouden, en het spijt mij, dat het mij hier niet mogelijk zal zijn daarover uitvoerig te spreken. Mijn onderzoekingen hebben mij tot de conclusie geleid, dat bij de uitbreiding der 'ü'-uitspraak talrijke factoren een rol hebben gespeeld, die ten nauwste samenhangen met de gebeurtenissen in den 80-jarigen oorlog. De zeeprovinciën, het kern-gebied van het verzet, vormden ook het kern-gebied der 'ü'-uitspraak. Waar water was, daar waren ook 'ü'-sprekers en we kunnen dan ook op onze kaart duidelijk zien, hoe o. a. de Zuiderzee, de hartader van het Hollandsche scheepvaartverkeer, waar de Geuzen heer en meester waren, tevens de geleidende verbinding heeft gevormd waarlangs de 'ü'-uitspraak zich heeft voortgeplant.

Ook een zeker parallelisme met de ontwikkeling der religieuze gebeurtenissen is niet te miskennen. Ik kan hier niet

in bijzonderheden treden, maar voorloopig slechts constateeren, dat het percentage 'ü'-sprekers onder Calvinisten en Doopsgezinden grooter is, dan onder de Katholieken ¹⁾. Een Protestant had in de noordelijke Nederlanden meer kans onder 'ü'-invloed te komen dan een Katholiek. Zeer duidelijk echter blijkt het van hoe verstrekkende gevolgen de „Spaansch“-Staatsche antithese voor de dialectontwikkeling is geweest. Ter vergelijking neme men de kaart van den *Geschiedkundigen Atlas* ter hand, waarop de grens van het Staatsche gebied in 1589 is weergegeven. Men ziet dan dat de 'mus'-uitspraak hoofdzakelijk tot de zoogenaamde „bedorven“ gebieden beperkt is. Bijzonder treffend is het dat in het zuiden de grens tusschen 'müs'- en 'mus'-uitspraak — met uitzondering van het dorpje Afferden — geheel samenvalt met de grens van het Spaansche Overkwartier van Gelderland.

Zoo zien we dus, dat er tal van overwegingen zijn op grond waarvan wij tot de conclusie moeten komen, dat de 'ü'-uitspraak in onze noordelijke Nederlanden uit Holland moet zijn geïmporteerd.

Na deze dialectgeographische bewijsvoering zijn we echter thans verplicht, de zaak van den anderen kant aan te vatten en het bewijs te leveren, dat in Holland vroeger — en met name in de 16de eeuw — de 'ü'-uitspraak werkelijk heeft geheerscht. Uit het zeer uitvoerige materiaal, dat mij hiervoor ten dienste staat, wil ik slechts enkele grepen doen.

In de eerste plaats dan vestig ik de aandacht op de bewering van Wm. Séwel in de *Nederduytsche Spraakkonst* ²⁾, waar op blz. 45 de *uy*-schrijfwijze verdedigd wordt, „t en waare men de Rötterdamsche uytspraak van *Bruud, suuker*

---

¹⁾ In het stroomgebied van Rijn, Waal en Maas moet echter het waterverkeer van overwegenden invloed op de dialectontwikkeling geweest zijn.

²⁾ Door mij is geraadpleegd de 2de druk van 1712.

voor 't beste Hóllandsch hield". Hieruit blijkt dat te Rotterdam in de 18de eeuw nog *uu* werd gezegd.

Voor Delft bezitten we de ondubbelzinnige mededeeling van den 17de-eeuwschen grammaticus Montanus ¹⁾.

„En eerst dattet geluit van *ûi* [in *uit, ruit, huis, muil*] uit geen schilvormige Letteren, en met eenen niet uit *u* en *i* saemen, en bestae: bewijs ic,

1. uit datmen zulx zonder beweeging des Monts, en derhalven met eene vorm, uitspreeken kan.

2. uit de eenpaerichheit, die in dat geluit gehoort wort.

3. uit de saementrecking der Lippen, ooc in 't einde van diens uitspraec plaets hebbende. "Twelck niet en zoude geschieden, zoo de *i* een platte Letter zijnde, de leste waer".

De monophthongische uitspraak staat voor Delft dus vast.

Ook voor Leiden is de monophthongische uitspraak zeker, immers Christiaan van Heule ²⁾ deelt ons mede, dat men de *uy* van *Huys, Muys* en *Luyt* eigenlijk juister met *uu* zou schrijven.

Kortom, m. i. pleit alles ervoor — en voorzoover ik heb kunnen nagaan niets ertegen — dat in Montanus' tijd geheel Zuid-Holland één homogeen monophthong-gebied gevormd heeft.

Wat Noord-Holland betreft, we vinden hier omtrent de 'û'-uitspraak geen positieve uitlatingen, maar daar de mededeelingen van den Haarlemschen predikant Ampzing ³⁾ omtrent de monophthongische kwaliteit der *ij* geen twijfel laten, zullen we gerust mogen aannemen, dat ook de *uu* (*ui* of *uy*) monophthongisch werd gesproken. Voor den Zaankant heeft J. W. Muller reeds geconstateerd, dat uit het onderscheid dat

¹⁾ *Bericht van een nieuwe konst, genaemt De Spreekonst*, ontdekt ende beschreeven door Petrus Montanus van Delft (Delft 1635), blz. 68.

²⁾ *Nederduytsche Grammatica ofte Spraekkonst* (1626), blz. 5.

³⁾ Samuelis Ampzingii, *Taelbericht der Nederlandsche Spellingé*. Door Christiaan Vander Heulen oversien en verbeterd (Wormerveer 1649), blz. 48 - 50.

Huygens maakt in de schrijfwijze van de Antwerpsche en de Zaausche klank valt af te leiden, dat de Noordhollanders de mnl. *û* nog niet gediphthongeerde hadden ¹⁾.

Een zeer bijzondere plaats neemt Amsterdam in. Uit een onderzoek der rijmen van Breero bleek mij, dat deze reeds gediphthongeerde moet hebben en de mededeeling van den Engelschman R. Dafforne ²⁾ is ondubbelzinnig: we zouden dus tot de conclusie moeten komen, dat in de Amsterdamsche kringen, waarin Breero en Dafforne verkeerden, kort na 1600 reeds werd gediphthongeerde. Wellicht zullen we het toch wat voorzichtiger moeten uitdrukken: in deze kringen werd het niet als buitenissig, wellicht in zekeren zin zelfs als aanbevelenswaardig beschouwd, om te diphthongeerden (wat nog niet inhoudt dat de monophthongen er onbekend waren). Niemand minder dan Vondel zelf geeft blijk, dat er alle reden is tot deze voorzichtigheid. Immers naast ondubbelzinnige *ui*¹/*ui*²-rijmen ³⁾ geeft hij in zijn oudere periode rijmen als *Statuyten/uytsluyten* en *verhuysen/Siracuysen*. Het is zuiver toeval dat het aantal voorbeelden klein is, maar voor de monophthongische uitspraak der *ij* zijn er heel wat meer bewijzen. Men denke aan rijmen als *Afriken/Rijcken*, *stijl/Brezijl*, *Cyther/Myter*, *Palestynen/robynen* enz.

Alles bijeengenomen geloof ik, dat er meer aanwijzingen voor monophthongische uitspraak in Vondels jeugd bijeen te brengen zijn, dan voor een diphthongische. Daarbij ga ik van de veronderstelling uit, dat er tusschen de diphthongering van *i* en *û* — als overal elders — een voortdurende correlatie heeft bestaan en dat (al is er, naar bij mijn onderzoek bleek, een toevallig verschil in aantal bewijplaatsen) de algemeene conclusie gewettigd is, dat de jonge Vondel

¹⁾ *Tijdschr.*, XL (1921), blz. 147.

²⁾ *Grammatica ofte Leex-leerlingssteunsel* (Amsterdam 1627) blz. 55.

³⁾ Vgl. over de *ui*² J. W. Muller, *Een en ander over den Nieuwnederlandschen tweeklank ô i of ô û* („ui”), *Tijdschr.*, XL (1921), blz. 140—175.

wel is waar zijn $\hat{u}$'s en $\hat{i}$'s monophthongisch uitsprak, maar niettemin, indien het rijm het meebracht, ook geen bezwaar tegen de tweeklanken had, ja er op den duur zelfs de voorkeur aan heeft gegeven. Me dunkt, dat we in deze tweeslachtigheid een symptoom hebben te zien van den strijd tusschen de autochthone Noord-Nederlandsche (of liever Hollandsche) volkstaal en het aristocratische Zuid-Nederlandsch, waarin het Zuid-Nederlandsche principe ten slotte de overwinning heeft behaald. Op een dergelijken tweestrijd tusschen zuidelijke en noordelijke eigenaardigheden wijzen nog talrijke andere „dubbele” vormen bij Vondel.

Heeft nu J. te Winkel gelijk, wanneer hij de diphthongering der $\hat{i}$ en $\hat{u}$ beschouwt als een uit Zuid-Nederland — meer in 't bijzonder Antwerpen — geïmporteerd verschijnsel¹⁾? Men heeft dunkt mij reeds bemerkt, dat ik te Winkel's opvatting vrijwel deel²⁾. We mogen echter niet vergeten, dat de „zuidelijke” invloeden wel is waar op het einde der eeuw haar hoogtepunt bereiken, maar toch ook vóór dien tijd gewerkt hebben. De eeuwenlange cultureele meerderheid van het zuiden heeft zich stellig op taalkundig gebied reeds lang doen gevoelen, al zal ze tot dusverre vermoedelijk hoofdzakelijk bij de hogere standen merkbaar geweest zijn; we kunnen althans nog niet schatten, hoeveel daarvan bezig was naar beneden door te sijpelen. Naar een aldus voorbereiden bodem is nu m. i. inderdaad „de” [Zuid-Nederlandsche] diphthongering definitief „overgebracht” door de Antwerpe-naars op dezelfde wijze dus ongeveer zooals de Hollandsche

¹⁾ Vgl. o.a. Paul's *Grundriss* I², blz. 794.

²⁾ Alleen zou ik eenig gewicht willen hechten aan de omstandigheid dat de $\hat{i}$'s en $\hat{u}$'s al vóór dien tijd sterk genuanceerd waren en onder bepaalde omstandigheden (in 't bijzonder vóór $d > j$) reeds eenigszins diphthongisch gekleurd konden zijn. Dat vereischt echter zeer uitvoerige toelichting, ik kan daarop thans niet ingaan, evenmin op de woorden die Spieghele in zijn *Twe-Spraack* aan de diphthongering wijdt en die ik later wil analyseeren en uitvoerig bespreken.

'u'-uitspraak is „overgebracht” naar Friesland en de overige oostelijke provinciën. Er zijn echter verschillende omstandigheden, die er op wijzen, dat de diphthongering te Amsterdam niet onmiddellijk na 1600 volledig haar beslag heeft gekregen. In de eerste plaats het feit, dat „de uitgewekenen zich nogal sterk op zichzelf hielden en in hoofdzaak onderling trouwden”¹⁾. Dit moet tot een vertraging der penetratie geleid hebben en het is reeds daarom aan te nemen, dat er in Amsterdam gedurende eenige generaties twee uitspraken hebben bestaan. Aan den eenen kant waren daar de vreemdelingen, die langzaam een groep van aanzienlijke — meer algemeen-Nederlandsch dan „Amsterdamsch” georiënteerde — Amsterdammers in hun uitspraak beïnvloedden, aan den anderen kant moeten echter de gewone volbloed-Amsterdammers nog geruimen tijd aan hun uitspraak hebben vastgehouden. Een zoodanige „tweetaligheid” eener stad is eigenlijk de natuurlijkste zaak van de wereld, we vinden ze altijd in plaatsen, die zich langen tijd door een bescheiden eigen cultuur hebben gekenmerkt en nu plotseling onder den invloed eener overmachtige vreemde cultuur komen. We zouden de taaltoestanden in het 17de-eeuwsche Amsterdam wellicht het best kunnen vergelijken met die in het 19de- of 18de-eeuwsche Groningen, Zwolle of Deventer.

Dat de „tweetaligheid” (al wordt de diphthongering niet met name genoemd) in Holland nog jaren lang heeft bestaan, blijkt m. i. ten duidelijkste uit Vondel's opmerkingen in zijn *Aenleidinge ter Nederlandsche Dichtkunst* (1650)²⁾, waar hij den lof van „zijn moederlijke tale” zingt, die „sedert weinige jaren herwaert, van bastert-woorden en onduitsche allens geschuimt, en gebouwt is”. „Deze spraeck wort tegenwoordigh in 's-Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten en

¹⁾ A. A. van Schelven, *Omvang en invloed der Zuid-Nederlandsche immigratie van het laatste kwart der 16de eeuw* (Den Haag 1919), blz. 49.

²⁾ v. Lennep, *De Werken van Vondel*, VI, blz. 45.

het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de magtigste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken, by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijck en niet onderscheidelijck genoegh. Hierom moeten wy deze tongen matigen en mengen en met kennisse besnoeien".

Men lette op de epitheta: „out" Amsterdamsch en „plat" Antwerpsch. Het Amsterdamsch is „mal", wekt geen afkeer maar spot, wat altijd een onbedriegelijk symptoom is van het beginnend uitsterven bij de hoogere milieus. „Plat" Antwerpsch daarentegen doet denken aan de heffe des volks, wekt dus associaties aan het onopgevoede en grove, waartegen de man met fijnere beschaving in verzet komt: het is „walgelijck".

De maritieme milieus van Amsterdam zullen ongetwijfeld veel meer uit „oude" Amsterdammers en Noord-Nederlanders zijn gerecrueteerd, dan uit vreemdelingen, en wat belangrijker is: zeer zeker zullen ze onder de autochthonen onbetwist den boventoon hebben gehad, daar immers de Amsterdammers en Hollanders reeds sinds lang een gevestigde reputatie op scheepvaartgebied hadden. Alles pleit ervoor om aan te nemen, dat in maritieme kringen nog lang de 'u'-uitspraak heeft geheerscht¹⁾. Reeds een bestudeering van onze *muis*-kaart zou ons trouwens tot deze overtuiging moeten leiden.

Zoo zijn dus de argumenten, die vóór een tweetaligheid van het 17de. en wellicht 18de-eeuwsche Holland pleiten, de volgende:

10. Het eeuwenlange cultureele overwicht van het Zuiden, waartegenover pas tegen het einde der 16de eeuw een krachtige Hollandsche cultuur zich ontwikkelt.

¹⁾ W. A. Winschooten, *Letterkonst* (Leiden 1683), blz. 33: „gelijk de oude, en die nog met haar spreken en schrijven gezegt en geschreven hebben, *buuten, sluuten*, enz.

2°. De tegenwoordige verbreiding der Noord-Nederlandsche 'u'-uitspraak, die op een oorspronkelijk zeer intensieve maritieme 'u'-expansie wijst; eerst later volgt daarop een *ui*-expansie, die zich echter in ons noorden nog slechts over een klein gebied consequent heeft doen gevoelen.

3°. De tweeledigheid van taal bij onze 16de- en 17de-eeuwsche schrijvers.

4°. De tweeledigheid van ons huidig Nederlandsch, het naast elkaar bestaan van de zoogenaamde schrijfvormen en de spreekvormen.

Over 't algemeen zullen we mogen aannemen, dat de spreekvormen het autochthone element vertegenwoordigen, dat echter de „salon“- en schrijfvormen Zuid-Nederlandsch zijn. Dat deze tweeledigheid van taal ten onzent zoo lang heeft bestaan en tot op dezen dag voortduurt is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de plotselinge uitschakeling van den cultuur-invloed van het zuiden. Was dit niet gebeurd, dan zouden de noordelijke autochthone vormen m. i. reeds lang verdwenen zijn. Hoe hardnekkig de aristocratische 16de-eeuwsche Zuid-Nederlandsche invloed nòg altijd doorwerkt, zou aan verschillende voorbeelden nader geïllustreerd kunnen worden. Ik wil hier slechts wijzen op twee gevallen. In een vroegere studie heb ik trachten aan te toonen, dat de gemouilleerde diminutiva in Holland reeds op zijn minst uit de 14de eeuw dateeren. Toch blijft daarnaast het Zuid-Nederlandsche *-ken* voorkomen en handhaaft zich tot op den nieuwsten tijd; als we thans eindelijk zoo ver gekomen zijn, dat we algemeen *-tje* schrijven en spreken, dan hebben we eenvoudig gedaan, wat onze 16de-eeuwers nog nalieten: onze autochthone taal als toonaangevend beschouwd.

Wanneer wij thans nog altijd met onze aanspreekvorm *gij* en *ge* hebben te worstelen, dan ligt dat daaraan — om het nu eens kort uit te drukken — dat Vondel het Zuid-Nederlandsche en dus meer aristocratische *gij* boven het *jij*

der Hollandsche omgangstaal prefereerde ¹⁾, een traditie van deftigheid, die nóg altijd is gebleven.

Door detail-onderzoek zal nog moeten worden uitgemaakt, of de stand van zaken, zooals wij dien voor het 17de-eeuwsche Holland postuleeren, in alle opzichten klopt met de feiten. Indien echter mijn reconstructie juist is, zullen we moeten komen tot een herziening van onze voorstelling van het „Hollandsch” der 16de en 17de en wellicht 18de eeuw. Dat moet dan nl. door de schriftelijke bronnen zijn gecamoufleerd op een manier, die wij misschien het best zouden kunnen vergelijken met de wijze, waarop b.v. het Groningsch in de schriftelijke overlevering sedert de 16de eeuw is verdonkere-maand. Onnoodig te zeggen, van hoeveel belang het is, dat we alle argumenten verzamelen, die vóór, resp. tegen de Amsterdamsche (en weldra Hollandsche) tweetaligheid kunnen pleiten. Het probleem houdt mij al geruimen tijd bezig, maar het systematisch onderzoek wordt bemoeilijkt door de omstandigheid, dat wij voor onze gegevens maar al te dikwijls op het toeval zijn aangewezen. Zoo zou ik hier aan uw oordeel willen onderwerpen een mededeeling, waarvan ik de waarde niet ten volle kan beoordeelen, maar die — geheel letterlijk opgevat — inderdaad wijst op een Hollandsche tweetaligheid, in 't bijzonder op een bestaan van een „oud” en een „nieuw” Hollandsch.

De Duitsche diplomaat M. von Brandt wijdt in een beschrijving van Japansche toestanden ²⁾ ook eenige woorden aan de eigenaardige positie, die de Hollanders nog omstreeks het jaar 1860 in Japan innamen. Elk gezantschap moest een Hollander als tolk hebben, omdat het Hollandsch de eenige

¹⁾ Wanneer men het probleem geheel wil doorgronden, kan men er zich natuurlijk niet zoo kort van afmaken; dan moet veeleer de vraag gesteld worden: aan welke oorzaken is het toe te schrijven, dat Vondel, en anderen met hem, in vele gevallen Zuid-Nederlandsche vormen boven autochthone prefereerde.

²⁾ M. von Brandt, *Dreiunddreissig Jahre in Ost-Asien*, I, blz. 110.

taal was, waardoor men met de Japansche regeering kon verkeeren. Dat was nog uit den tijd, aldus von Brandt, dat de Hollanders op Desima de eenige vreemdelingen waren, waarmede de Japanners in aanraking kwamen. Deze Hollanders spraken dan met Japanners, die de Hollandsche taal machtig waren. Bijzonder eigenaardig doet het ons aan, te vernemen, dat het ambt van tolk onder deze Hollandsch-sprekende Japanners erfelijk was (evenals trouwens alle ambten in Japan). We kunnen ons dus voorstellen, dat daar in Japan reeds gedurende twee eeuwen een vast milieu van Hollandsch-sprekenden aanwezig geweest is. De chef dezer Japansche tolken, Moriyama, wordt door von Brandt beschreven als „auf allen Gesandtschaften eine bekannte und beliebte Persönlichkeit, die aber auch ihre komischen Seiten hatte, so wenn er mit grossem Ernst behauptete, dass die bei den Gesandtschaften angestellten Holländer ihre Muttersprache nicht kennen, weil dieselben die Sprache unserer Zeit sprachen, während Moriyama noch das Holländische sprach und besonders schrieb, das seine Vorfahren vor Hunderten von Jahren gelernt hatten”.

Er zijn verschillende factoren, die ons doen aarzelen om aan te nemen, dat de meening van Moriyama zoo komiek en onzinnig is, als ze op het oog wel lijkt. Uit het boek van O. Nachod¹⁾ leeren wij, dat reeds in het midden der 17de eeuw de Japansche tolken een buitengewone macht en invloed bezaten. Er was toen reeds als het ware een vast gilde ontstaan, dat $\pm$ 150 leden telde²⁾. Is het nu zoo ondenkbaar, dat er onder dit permanente milieu van Hollandsch-sprekende tolken³⁾, waarvan de functiën steeds van vader op zoon

---

¹⁾ O. Nachod, *Die Beziehungen der Niederländischen Ostindischen Kompagnie zu Japan im siebzehnten Jahrhundert*. Diss. Rostock 1897.

²⁾ Nachod, t. a. p., blz. 419.

³⁾ Uit E. Kaempfer, *De beschrijving van Japan* (Amsterdam 1733), blz. 246 leeren we, dat lang niet alle tolken goed Hollandsch ver-

overgingen, ook een vaste traditie ontstond ten opzichte van de uitspraak en de schrijfwijze van het Hollandsch? Wat voor Hollandsch dat geweest is, kunnen we ons wel voorstellen: het maritieme Hollandsch onzer 17de- en 18de-eeuwsche zeevaarders, hetzelfde Hollandsch dus, waarvan we de uitbreiding over Friesland, Overijsel en Gelderland op onze kaart kunnen waarnemen.

Als we nu Moriyama hooren beweren, dat zijn Hollandsch — dat, naar we kunnen schatten, in allen gevalle van vóór den Franschen tijd kan dateeren — afweek van de taal der latere Hollanders, dan vragen we ons onwillekeurig af, of hier niet onder meer ook sprake zal zijn van de antithese tusschen de gediphthongeerde en de monophthongische uitspraak. Wellicht zou een nader onderzoek dezer Japansch-Hollandsche betrekkingen eenig licht kunnen brengen; in 't bijzonder zou ons interesseeren, wat de door de Japanners gebruikte Hollandsche grammatica's omtrent dit punt leerden. Wanneer we zien, dat Séwel in de 4de druk van zijn *Nederduytsche Spraakkonst* van 1756 de 'ü'-uitspraak nog uitdrukkelijk voor Rotterdam constateert, dan is het toch waarlijk niet meer onwaarschijnlijk, dat de boekjes, die de Japanners gebruikten in de 18de eeuw nog de 'i'- en de 'ü'-uitspraak als „Hollandsch” opgegeven zouden kunnen hebben.

Trouwens al zou deze geheele veronderstelling omtrent het „oude” Hollandsch van Moriyama onjuist zijn; dan blijft toch het principe van de mogelijkheid van zoodanige reflexen

---

stonden. Maar, afgezien van het feit dat de politiek der Japanners reeds meebracht, om zich zeer nauwkeurig van het doen en laten der Hollanders op de hoogte te houden, zien we uitdrukkelijk vermeld, dat de Japanners reeds vroeg een zeer goede methode toepasten om het Hollandsch machtig te worden, door nl. hun zoons bij de Nederlanders als oppassers te laten dienen. „Gemeenlijk zijn zij kinderen van de Onder-Tolken, en van andere Bedienden van ons Eyland, die zich by deze gelegenheid van de Duytsche Taal te leeren, bequaam maken, om met 'er tyd hunne Vaders op te volgen”. (Kaempfer, blz. 237).

der Hollandsche expansie in de taal van andere volken aan de orde.

Bijzonder interessant is b.v. wat H. Kern¹⁾ over enkele Hollandsche leenwoorden in het Maleisch mededeelt: „Onder de Hollanders op Java moet in den loop der 17de eeuw de *i*-uitspraak nog algemeen, of althans heerschend geweest zijn. Dat volgt uit den vorm der in 't Javaansch reeds vroeg overgenomen Hollandsche woorden, in tegenstelling tot andere die eerst in later tijd gangbaar geworden zijn. Zoo luidt ons *striken* in 't Javaansch *sētrika*. Omgekeerd werd een gerekte geaccentueerde Javaansche *i* in Hollandsche spelling weergegeven met *ij*; dus *mardika* werd *mardijker*. Hierbij hebben wij dus een proef op de som, dat de Hollanders, in den tijd toen genoemde woorden werden overgenomen, de *ij* als *ī* uitspraken. De tijd der overneming is niet nauwkeurig te bepalen, maar uit den aard der zaak is die reeds spoedig na de vestiging der onzen op Java te stellen”. Kern schijnt dus over te hellen tot de meening, dat de 'r'-uitspraak spoedig na de 17de eeuw ten onder is gegaan. Naar mijn persoonlijk gevoelen kunnen wij het begin der diphthongering in marieteme kringen gerust nog wat later stellen, waardoor het dan mogelijk wordt, dat de 'r'-uitspraak nog tot den Franschen tijd bij de Hollanders op Java heeft geheerscht²⁾.

In het Negerhollandsch der Deense Antillen³⁾ worden de Hollandsche woorden met *ij* en *ui* ook niet diphthongisch uitgesproken (wijn = *wien*, schuim = *skiem* — de *ie* als representant voor *ui* berust natuurlijk op secundaire ontronding). Ik gevoel mij niet competent om te beoordeelen, of aan deze

¹⁾ *Tijdschr.*, XX (1901), blz. 215–216.

²⁾ En m. i. ook de 'ū'-uitspraak, daar immers de diphthongering van 'ū' en 'i' overal evenwijdig verloopt. Vgl. omtrent de *ui*-leenwoorden H. Kern in *Tijdschr.*, XXV (1906), blz. 79–80. Het Maleisch kent den 'ū'-klank niet, maar maakt een onderscheid tusschen *ui*¹ en *ui*², de conclusie ligt voor de hand.

³⁾ D. C. Hesseling, *Het Negerhollands der Deense Antillen*, Leiden 1905.

taal meer Zeeuwsch dan Hollandsch ten grondslag ligt¹⁾, maar wel meen ik, dat de monophthongische uitspraak der *ui* en *ÿ* niet langer als bewijs vóór uitsluitend Zeeuwschen grondslag mag worden beschouwd.

Ten slotte vraag ik nog een oogenblik uw aandacht voor een Europeesche taal, waarin ons Hollandsch zeer talrijke en duidelijke sporen heeft achtergelaten: de Nederduitsche zeemanstaal. Wanneer we nagaan, welke Hollandsche leenwoorden met *ui* in de zeemanstaal zijn opgenomen, dan blijkt het, dat ze bijna zonder uitzondering nog de ongediphthongeerde vorm hebben; ik noem *Heringsbüse* (haringbuis), *Düker* (duiker = spijker met kleinen kop, die geheel in het hout wordt gedreven), *Düne* (duin), *Hüsing* (huizing), *Kabüse*, *Kambüse*, *Kombüse* (kombuis), *Kajüte* (kajuit), *Klüssen* of *Klüs-Gaten* (kluizen of kluisgaten), *Klüver* (kluiver), [*aus*]plüsen (pluizen), *Scheepsrünte* (scheepsruimte), *Schüte* — naast *Schute* — (schuit), *Süden* (Zuiden). Gaarne wil ik toegeven, dat er enkele van deze *ü*-woorden vóór de 17de eeuw ontleend kunnen zijn, maar het zou toch wel zéér gedwongen zijn, om aan te nemen, dat juist van den invloed onzer gouden eeuw het minste zou zijn blijven hangen. Ook moeten we er wel van doordrongen zijn, dat de Hollandsche elementen, die wij thans nog in het Nederduitsch aantreffen, slechts de laatste zwakke reflexen zijn van een Hollandschen invloed, die in de Nederduitsche zeemanstaal der 17de eeuw stellig nog heel wat duidelijker merkbaar is geweest.

Tot soortgelijke resultaten komt men ook bij nadere bestudeering der zee- en sloopstermen in het Russisch. Uit de door R. van der Meulen gepubliceerde lijst²⁾ blijkt allereerst, dat er bij de ontleening een duidelijk verschil werd

¹⁾ Hesseling, blz. 64; vgl. blz. 61, waar vermeld wordt, dat er ook zeer veel niet-Zeeuwsch in de teksten is.

²⁾ R. van der Meulen, *De Hollandsche Zee- en Sloopstermen in het Russisch* (*Verh. Kon. Akad. v. Wetensch. (Nieuwe Reeks)*, Dl. X (1909), No. 2. 281 blz.

gemaakt tusschen woorden met *ui*¹ en *ui*². Zoo vindt men de woorden *brandspuit*, *tuianker*, *vertuiging* weergegeven door *brandspójt*, *toj*, *fertóing*. Gaat men echter de talrijke ontleende *ui*¹-woorden na, dan blijkt het, dat zich daaronder geen enkel woord met een *ój*-klank bevindt. Woorden als *buik* en *luik* worden weergegeven als *bjuk* en *ljuk* en tot deze vocaal nemen de Russen vrijwel geregeld hun toevlucht bij het weergeven van de verdere woorden met *ui*¹. Wanneer men nu bedenkt, dat deze zelfde Russische klank tegenwoordig wordt gekozen, wanneer de Russen Duitsche of Fransche woorden met 'ü' willen weergeven, dan wordt het toch wel zeer waarschijnlijk, dat deze Hollandsche woorden in het Russisch zijn overgenomen in een tijd toen de zeelieden nog 'ü' spraken. Dit vermoeden wordt bijkans tot zekerheid ¹⁾, wanneer we constateeren dat ook de Hollandsche leenwoorden met *ij* behoudens een enkele uitzondering met de *i*-klank worden geschreven en uitgesproken.

We zouden hierdoor een zeer belangrijk aanknoopingspunt hebben voor de bepaling van den termijn van het voortbestaan der monophthongische klanken onder onze zeevaarders. Immers de Hollandsche woorden in het Russisch zijn „bezinksel van den grooten vloed, die tijdens en na de regeering van Peter den Groote in de Russische taal drong” ²⁾. Zoo moeten we dan tot de conclusie komen, dat de monophthongische uitspraak in het begin van de 18de eeuw nog leefde; een conclusie, die in alle opzichten gesteund wordt door mijn kaart en de daaraan vastgeknoopte interpretatie. In dit verband wil ik er de aandacht op vestigen, dat in Enkhuizen

---

¹⁾ Tot mijn genoegen kon de Heer N. van Wijk zich met deze algemeene conclusie vereenigen. Daar ik de Russische taal niet machtig ben, ligt het niet op mijn weg de (vrij talrijke) Hollandsche *ij*- en *ui*-woorden, die in het Russisch zijn opgenomen, nader te beschouwen. Verder detail-onderzoek in deze richting blijve aan anderen overgelaten.

²⁾ Van der Meulen, blz. 3.

de 'ū'-uitspraak tot op den huidigen dag bewaard is gebleven. Enkhuizen was een stad van beteekenis die in den bloei van onze 17de eeuw ten volle heeft gedeeld. De achteruitgang begon in 1703, toen de Franschen de Enkhuizer haringbuizen verbrandden. Sinds dien tijd verliest de stad aan beteekenis en het zielental daalt voortdurend. We moeten dus alles, wat aan de Enkhuizer cultuur nog een eigen kleur geeft, als relict van ± 1700 beschouwen en evenzoo is dus ook de taal op den ontwikkelingsstrap van 1700 blijven staan¹⁾. Ook hier vinden we dus weer een duidelijk bewijs, dat de zeevarende milieus zich in het begin van de 18de eeuw nog van de monophthongische uitspraak bedienden.

Bij dit lange voortleven der 'ū'-uitspraak is het wel zeer opvallend, dat de taal der Zuid-Afrikaansche Boeren zich door gediphthongeerde *y*'s en *ui*'s kenmerkt. Als de „kritieke periode” voor de creoliseering ligt in de tweede helft der 17de eeuw²⁾ en indien inderdaad het plattelandsche en het zeevarend element het meest tot de vorming dezer taal hebben bijgedragen, zou men verwachten, dat het Afrikaansch nog de monophthongen bewaard moest hebben — te meer, daar de taal der Boeren, naar Boekenoogen vermoedt³⁾, vooral overeenkomt „met de gouwspraak van Zuid-Holland, meer bepaaldelijk Rotterdam en daaromtrent en de Zuidhollandsche en Zeeuwsche eilanden”. Zoo er één gebied is, waarvoor de monophthongische uitspraak in de 17de en 18de eeuw vaststaat, dan is het juist Rotterdam en omstreken (zie boven). De vraag mag dus worden gesteld, of men de rol, die de Nederlandsche dialecten bij de vorming van het Afrikaansch hebben gespeeld, niet heeft overschat. Aan het beschaafde

¹⁾ Onnoodig te zeggen van hoe groote waarde de taal van dergelijke — a. h. w. cultureel verstarde — plaatsen is voor de reconstructie van vroegere taaltoestanden. Ik zal in een volgende publicatie van dit principe meer dan eens profijt trekken.

²⁾ D. C. Hesseling, *Het Afrikaans*, 2de druk. Leiden 1923, blz. 59.

³⁾ *Album-Kern*, blz. 248.

Nederlandsch (door kerk en school o.a.) zal dunkt me heel wat grooter invloed moeten worden toegekend.

In de hier voorgedragen synthese heb ik U willen doen zien, tot welke cultuur-historische beschouwingen één enkele dialectkaart van één enkel woord aanleiding kan geven. Moge het mij gelukt zijn, U duidelijk te maken, dat de dialectologie tot de cultuur-wetenschappen van den eersten rang gerekend mag worden. Door middel van de taal plant zich de beschaving voort, en nergens vinden we de cultuur dan ook beter weerspiegeld dan in de taal. Het is de taak van den linguïst, de methoden van onderzoek zoodanig te verfijnen, dat we uit onze huidige dialecten kunnen aflezen, onder welke invloeden de cultuur onzer voorvaderen zich heeft ontwikkeld.

Op het kaartje, dat bij deze verhandeling gevoegd is, kan men de besproken dialectgrenzen van dorp tot dorp volgen. Naam en ligging der plaatsen zal men voorloopig met behulp van een eenigszins gedetailleerden atlas kunnen vaststellen. Anders raadplege men de *Handleiding bij het Nederlandsch dialectonderzoek*, van Dr. L. Grootaers en mij, die thans ter perse is en die o.a. een groote kaart van mijn hand (1:500.000) benevens een plaatsregister zal bevatten. Met behulp daarvan zal men zich op het *muis*-kaartje en op de verder volgende „eenheids“-kaartjes tot in alle bijzonderheden kunnen oriënteren.

Verder moet ik er met eenigen nadruk op wijzen, dat ik in mijn boven weergegeven betoog slechts enkele hoofdproblemen kon behandelen en dat op tal van vragen — die bij den beschouwer der kaart zullen oprijzen en die ook mij natuurlijk reeds sinds jaren bezig houden — niet kon worden ingegaan. Na de voordracht is mij de vraag gesteld, welke beteekenis de arceering van het Fransch-Vlaamsche gebied heeft. Omtrent deze streek staan mij (dank zij de medewerking van Dr. Grootaers) voor elf verschillende plaatsen opgaven

ten dienste, die ik hier even overschrijf: *mus*, *muis*, *mòs* (*ö = eu* comme dans „oeufs”), *'müs'*, *möss*, dim. *muche* (*u* français), *muss*, *mus*, *'möss'*, *meus*, *méuss*, *meus*, *muis*, *meuss*, *meuss* (*eu = ö*). Naar men ziet, zijn er aanwijzingen voor een eenigszins gesloten *'ö'*-uitspraak. Maar ik kan me zeer goed voorstellen, dat voor personen die gewoon zijn Fransch te spreken, de *'ü'* in Vlaamschen mond eerder aan de vocaal van *oeufs* kan doen denken, dan aan de zeer gesloten *'ü'* van een woord als fr. *puce*. Moet men verder bij de weergave *mus* en *muss* denken aan de uitspraak van Latijnsche woorden als *Brutus*, *Britannicus*? Men vgl. ook het dim. *muche*. In mijn vermoeden, dat Fransch-Vlaanderen over 't geheel genomen als gebied met een lichte secundaire verwijding der *'ü'* is te beschouwen, werd ik versterkt door de lectuur van Winkler's *Dialecticon*, waar voor Kaasteren vormen worden opgegeven als *duvel* en *uut*, voor St. Winoks Bergen *uus* (huis) en *buten* en voor Duinkerken *uut* en *uus*. De *uy* en *ui*-schrijfwijzen bij v. Ginneken, *Handboek*, I, blz. 118-119 geven dan ook misschien een open *'ü'*-uitspraak weer (vgl. o.a. *bluiven* = blijven). Niettemin heb ik mij — terwille van de objectiviteit der kaart — niet verantwoord geacht, het Fransch-Vlaamsche gebied effen rood te kleuren.

Ten opzichte van eventueele conclusies, die men aan de drie roode enclaven in Brabant en Limburg zou kunnen vastknoopen, moet ik tot voorzichtigheid aanmanen. Tusschen den stand van zaken in deze drie vergeten hoekjes en dien in het vitale noordelijke *'müs'*-gebied is blijkbaar een fundamenteel verschil. Ik kan dat thans niet uitvoerig toelichten. Slechts wil ik er wijzen, dat men bij de interpretatie een Zuid-Nederlandsche en een Noord-Nederlandsche invloedssfeer uiteen moeten houden (in een overgangsgebied als Noord-Brabant b.v. kan men zich gemakkelijk in de diagnose vergissen). Omtrent de nadere bepaling van het Noord-Nederlandsche en het Zuid-Nederlandsche „uitstralings”-gebied en de beide „kernen” die daaraan ten grondslag liggen, heb

ik mededeelingen gedaan in mijn artikel over *De ondergang van het pronomen Du* (*De Nieuwe Taalgids*, XX (1926), blz. 1—10). Door de eigenaardig-gelieerde ligging dezer beide gebieden (men vergelijkte het kaartje t.a.p.) wordt als het ware geïllustreerd, dat de tegenwoordige Nederlandsche cultuur niet een één-kernige vrucht is, maar veeleer met een philippine vergeleken zou moeten worden.

REFLEXE HOLLÄNDISCHER EXPANSION IN DEN HEUTIGEN NIEDERLÄNDISCHEN MUNDARTEN

Geben in der Sprachentwicklung die *ἀριστεί* den Ton an, oder vielmehr die breite Masse, die dank ihrer Majorität ihre „phonetischen“ Veränderungen durchzusetzen weiss? Mit dieser Frage hängt das nicht weniger wichtige Problem des Verhältnisses zwischen Mundart und gebildeter Gemeinsprache zusammen. Sind die Mundarten den „frei“ wachsenden Naturpflanzen vergleichbar, oder bestimmen die Kulturzentren die Entwicklungstendenz? Verf. sucht an einem Beispiel zu zeigen, wie das holländische Kulturzentrum die niederländischen Mundarten beeinflusst hat.

Die *ü*-Aussprache des altgerm. *ū*, wie man sie in den östlichen niederländischen Provinzen und im deutschen Rheinland hört, ist dort nicht ursprünglich zu Hause, sondern aus der Provinz Holland „importiert“ worden. Das Bauernfriesisch hat meistens noch das *u* erhalten, aber die Gemeinde Het Bilt, die im 16. Jahrhundert unter starken holländischen Einflus geriet, hat regelmäßig die *ü*-Aussprache. Auch das Stadtfriesisch, das sich im Laufe des 16. Jahrhunderts entwickelt haben musz, und das namentlich seit der zweiten Hälfte dieses Jh. vorwiegend holländisch beeinflusst wurde, kennt hauptsächlich das *ü*. Dies *ü*, das man jetzt in einigen Wörtern des Bauernfriesischen findet, ist nicht als „Umlaut“ zu erklären, sondern als Entlehnung aus dem Holländischen. Aus den friesischen Reimsprüchen von Reyner Bogerman geht hervor, dasz in der Mitte des 16. Jh. im Bauernfriesischen noch regelmäßig die *u*-Aussprache herrschte. Später, und namentlich während des 80-jährigen Freiheitskrieges (1568—1648) musz das *ü* unter dem Einflus der immer stär-

keren holländischen Durchdringung in Mode gekommen sein. Die Festsetzung des *ü* in der Gemeinde Het Bilt und in den friesischen Städten und Hafenplätzen weist deutlich auf holländischen „Import“. „Holländisch“ hiesz in diesem Falle: feiner und vornehmer, und es ist sehr bemerkenswert, dasz das *ü* für jeden Bauernfriesen mit etwas vornehmern Allüren noch immer feiner klingt als das *u*. Dasz das *ü* einmal gebildetes Holländisch gewesen sein musz, weisz niemand mehr, aber die alte Tradition der Vornehmheit ist geblieben. Das gilt nicht nur für Friesland, sondern für den ganzen Osten.

In Friesland bediente man sich mit solcher Vorliebe des *ü* anstelle des alten *u*, dasz es schon bald zu Entgleisungen, sogenannten hyperkorrekten Formen, kam, die von groszem Wert sind für die Bestimmung der Tendenzen in der Sprachentwicklung. So sagt man in Leeuwarden sogar auch *sküenen* und *füten* für „Schuhe“ und „Füsz“.

Kombinieren wir die etwas „vornehere“ Einschätzung des *ü* mit der dialektgeographischen Verbreitung, so gelangen wir zu dem Schluss, dasz hier der Einflusz einer höher bewerteten, expansiveren Kultur zu Grunde liegen musz. Es ist ohne weiteres klar, dasz diese Kultur die holländische gewesen ist.

Bei der Ausbreitung der *ü*-Aussprache haben zahlreiche Faktoren eine Rolle gespielt, die aufs engste mit den Ereignissen des 80-jährigen Krieges zusammenhängen. Die Seeprovinzen, das Kerngebiet des Aufstandes gegen die spanische Herrschaft, bildeten auch das Kerngebiet der *ü*-Aussprache. Wo Wasser war, sind auch *ü*-Sprecher gewesen, und auf der Karte zeigt sich, wie die Zuiderzee, die Herzader des holländischen Schifffahrtsverkehrs, wo die Geusen Herr und Meister waren, die Verbreitung der *ü*-Aussprache gefördert haben musz. Auch ein gewisser Parallelismus mit der Entwicklung der religiösen Ereignisse ist nicht zu verkennen. In den nördlichen Niederlanden war die Möglichkeit unter *ü*-Einflusz zu kommen für einen Protestanten gröszer als für

einen Katholiken. Sehr deutlich aber geht aus der Karte hervor, welche Folgen die „spanisch“-„staatsche“ Antithese für die Dialektentwicklung gehabt hat.

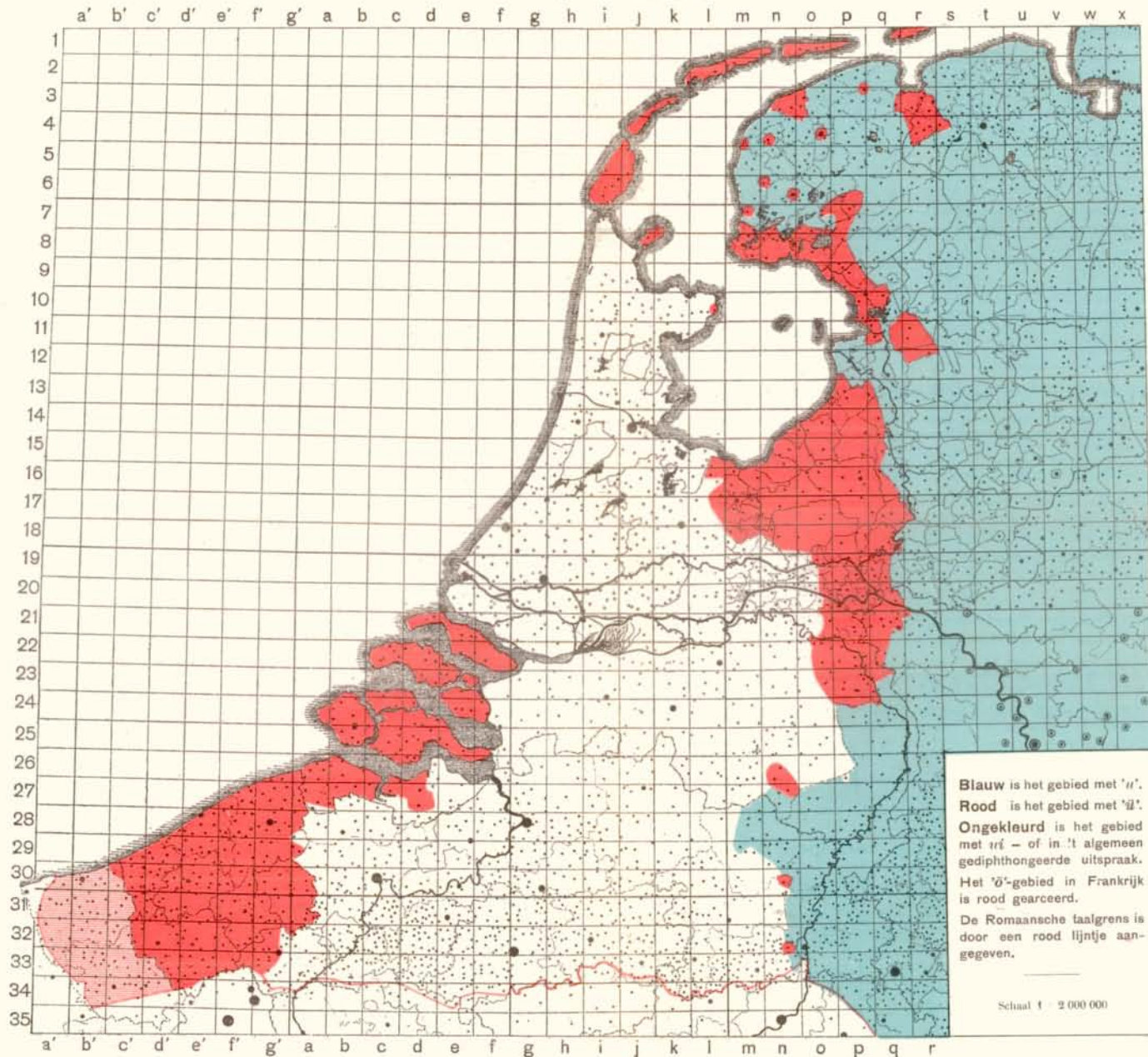
Nach dieser dialektgeographischen Beweisführung weist Verf. auch auf Grund von Mitteilungen in alten Grammatiken nach, dasz in Holland (wo das alte *û* jetzt zu *ui* diphthongiert ist) im 16. und 17. Jh. noch die *û*-Aussprache herrschte.

Die jetzige holländische *ui*-Aussprache ist gegen Ende des 16. Jh. aufgekommen unter dem Einflusz der südniederländischen Flüchtlinge, deren Sprache als besser betrachtet wurde, weil die Kultur der Südniederländer damals noch auf bedeutend höherem Niveau stand als die der Holländer. Daneben musz aber in Holland — auch in Amsterdam — noch sehr lange die *û*-Aussprache geherrscht haben, namentlich in Schiffahrtskreisen, die ihrer „alten“ Amsterdamer Sprache treu blieben. Diese alte Sprache der Amsterdamer Seeleute war das „malle“ Amsterdamsch, das Vondel in seiner *Aanleidinge ter Nederlandsche Dichtkunst* (1650) erwähnt. Die [südniederländische] *ui*-Aussprache ist also nach den nördlichen Niederlanden „verpflanzt“, genau so wie die holländische *û*-Aussprache nach Friesland und den anderen östlichen Provinzen „verpflanzt“ worden ist. Die monophthongische Aussprache hat aber unter den holländischen Seeleuten sicher noch im 17. Jh., und, wie Verf. vermutet, sogar noch bis ins 18. Jh. hinein geherrscht. Ins Malaiische z. B. sind holländische Lehnwörter in undiphthongierter Form aufgenommen worden. Auch die niederdeutsche Seemannssprache hat nur sehr wenig holländische Wörter mit Diphthong aufgenommen. Dagegen beweisen Wörter wie: *Heringsbüse*, *Düker*, *Düne*, *Hüsing*, *Kombüse*, *Kajüte*, *Klüs-Gaten*, *Klüver*, *plüsen*, *Scheepsrümte*, *Schüte*, *Süden*, dasz diese Wörter aufgenommen sind, als die holländischen Seeleute noch *û*-Aussprache hatten. Verf. will gern zugeben, dasz einige dieser *û*-Wörter vor dem 17. Jh. entlehnt sein können, aber es wäre doch sehr gezwungen, anzunehmen, dasz gerade von dem Einflusz der niederlän-

dischen Kultur des goldenen Zeitalters am wenigsten hängen geblieben sein sollte.

Zu ähnlichen Resultaten führt das Studium der niederländischen Seemannsausdrücke im Russischen: weitaus die meisten *ui*-Wörter sind mit *ü*-Aussprache entlehnt worden. Wir gewinnen damit einen zeitlichen Anhaltspunkt, denn die holländischen Lehnwörter können erst während der Regierung Peters des Groszen, also um die Wende des 17. Jahrhunderts, ins Russische aufgenommen worden sein.

Kaart van de dialectische uitspraak van het woord **muis**
 op grond van mondelinge en schriftelijke enquête ontworpen
 door G. G. KLOEKE

Cart. Inst. J. B. Welters, Groningen.